

PROBLEMATIKA SOUVĚTÍ

ПОЈАМ ПРОСТЕ И ПОЈАМ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ*

(Прилог проучавању реченице)

МИОДРАГ С. ЛАЛЕВИЋ (Београд)

Појам просте и појам сложене реченице нису тако јасно одређени не само у многим приручницима и уџбеницима него и у тананијим анализама и дубљим залажењима у проблем реченице. Неслагања има и у нас Југословена, али га има и у славистици уопште. То долази од различних становишта, а то значи и од различних схватања. У југословенској науци о језику се пре последњег рата тип реченице *Ја седим и читам* схватао као прелазни тип од просте к сложеној реченици: то је била реченица с једним субјектом и два или више предиката. Тај средњи тип задовољавао је практичну страну наставе и њен методски поступак у схватању и обради реченице. Али се и код нас све више искристалисавало питање ослањања на одређене елементе који су најкарактеристичнији и за схватање појма јединства, целине, компактности и интегритета реченице као јединства двају основних елемената, субјекта и предиката, односно субјекатске и предикатске синтагме. Расправљање питања да ли у реченици имамо на јмање два члана или само два члана, захваљујући проф. Мешчанинову и другима, довело је до схватања да у реченици имамо само два члана — субјекат и предикат, односно субјекатску и предикатску синтагму. Природно је што је лако схватити да у једну или другу синтагму могу ући по својој детерминативној природи и служби и подређене, одредбене реченице као што улазе и саме просте, неразвијене одредбене допуне казане адвербијалним ознакама без глаголности, дакле — без речи с временским значењем, тј. без глагола. Схватајући исто тако јединство психолошко, потом логично, мисаоно јединство интегралног садржаја реченице у коме се ни у доживљају, осећању, мисли не могу одвајати основни елементи, потом да се ти елементи ни у израженој, речима казаној реченици не могу један од другог одвајати, јер би то значило кршење дијалектичког јединства субјекта и предиката, јасно је да се у изреченом садржају само формално одвајају ти основни елементи, а у ствари они су и даље један с другим и један у другоме као једно недељиво цело. Наиме, да би једна реч

* Zaslany referát prof. M. Laleviče přednesl ve výtahu doc. M. Jelínek. (Pozn. red.)

била субјекат, мора бити у вези с другом речју или скупом речи који је предикат, и обрнуто; именица је субјекат у вези с глаголом који је предикат, и обрнуто. Тај је однос као и у природи: рада нема без радника; човек је само именовање, али *Човек копа* — ту је *човек* не само именовање предметно него именовање радника, субјекат и сл.

Мишљења се углавном свODE на неколико ствари.¹ — Једно је: Ако је реченица типа *Ђак седи и чита*, дакле један субјекат с два предиката, то је уствари проста реченица стога што су предикати у истом облику, што немају никаквих одредаба, додатака, прилошких додатака. Ако пак кажемо: *Ђак седи и чита књигу*, стога што је предикату *чита* додан објекат читања *књигу*, то је све сад сложена реченица. Ако би било и пет предиката, па макар само један да има један додатак, то би, према овом мишљењу, била сложена реченица, док би само без тог једног додатка све то била проста реченица.

Да бисмо доказали нелогичност овог становишта, указаћемо на значај, творачку снагу и организаторски карактер глагола у изградњи реченице. Глагол је најконструктивнији елемент реченице, прави њен неимар. И као што именицом означавамо или именујемо предмет нашег мишљења, а сваки тај предмет има неодређен број особина, и ми придевом и придевским речима само издвајамо неку од тих особина или својстава, наглашавамо је као спецификацију, али ништа ново не кажемо о предмету чије је име узето, јер тај предмет одиста садржи то што ми изричемо придевском речју и ми му стварно не придајемо особину него је само означавамо, издвајамо, наглашавамо, — исто тако ни глаголу ништа ново не придајемо ако му као предикату различним прилошким одредбама или објектом издвојимо или нагласимо као спецификацију оно што се казује тим прилошким одредбама или тим објектом. Као што је именица у смислу садржа-

¹ *Грамматика русского языка* АН СССР, Москва 1954, II, ч. I, 607; В. В. Виноградов, *Понятия синтагмы в синтаксисе русского языка*, Вопросы синтаксиса русского языка, Москва 1950, 201 и д.; Н. С. Поспелов, *О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных предложений*, Вопросы синтаксиса русского языка, Москва 1950, 338 и д.; види и Н. С. Поспелов, *О грамматической природе сложного предложения*, Вопросы синтаксиса русского языка, Москва 1950, 321, 332; В. Наврѓанек—А. Једлићка, *Stručná mluvnice česká*, Praha 1955, 134; види и друкчија мишљења: Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, Praha 1951, II, 665—666 и д.; E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika*, II изд., Martin 1955, 300; Д. Э. Розенталь, *Сложное предложение*, Синтаксис, ред. Галкина-Федорук, Москва 1957, 342; А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд 1941, 467; Т. Маретић, *Српска или хрватска граматика*, Београд 1928, 123; J. Vrabec—M. Hrašte—Sr. Živković, *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb 1954, 188—191; А. Белић, *О сложеним реченицама и сродним појавама*, Наш језик V (нова серија) 231 и д., 297 и д.; *Грамматика I*, Београд 1932, 22, III, Београд 1933, 109 и д.; Н. Paul, *Deutsche Grammatik IV*, Halle 1920, 162—182.

вала особине које има предмет који се именује том именицом, тако и глагол садржи све оно што се издваја и изриче посебним одредбама, допунама, додацима. Глагол одиста садржи три пратилачка момента — месни, временски, модални. Глаголска се радња не може реализовати ван места, ван времена и с одсуством модалнога. Мора се, другим речима, глаголска радња реализовати у месту, у времену и на један начин. Сем тога, ако је прелазан (транзитиван) глагол, за његову је реализацију неопходан и објекат реализације. Уз три пратилачка момента у особитим случајевима се јавља и објекат (уз прелазне глаголе). То је све а priori у самом глаголу, укључено у његов појам, његов садржај. Да ли ћемо, дакле, рећи *кућа* или *висока кућа*, *лепа кућа*, *стара кућа*, основно се не мења, у суштини је све исто: *кућа*, а она има безброј особина и ми издвајамо само једну, две и сл., већ према потреби. Та је *кућа* већ имала одређене особине, а ми издвајамо колико нам је у одређеној ситуацији потребно. Слично је и с глаголом: *писати* у неком одређеном облику садржи сва четири момента неопходна појму глаголности: место, време, начин, објекат. Све је то у појам глаголности укључено. Ми издвајамо у одређеним ситуацијама оно што је за ту прилику важно, потребно, па кажемо: *чита овде, у соби, на улици, у башти*; *чита данас, јутрос, сад, сваки час, често*; *чита брзо, лагано, лепо, јасно*; *чита роман, приповетку, песму, писмо* и сл. У сваком случају: *Он чита* — у месту, у времену, на одређен начин и одређен објекат. Не може бити реализације читања ван места, ван времена, без начина, без објекта читања.

Ако сад кажемо: *Милан чита* — ту је све одређено: и време се претпоставља као што се претпоставља и начин, и место, и објекат. Ништа није измењено у суштини у новој реченици *Наш Милан данас у соби брзо чита књигу*. Основно је остало исто: *Милан чита*; сви су други елементи и пре били латентни, али укључени у основне чланове реченице *Милан* и *чита*, само што нису били издвојени, одређени као спецификације које у другој ситуацији постају нужне, потребне.

Из тога изводимо: Ако је проста реченица *Ђак чита*, онда је проста реченица и *Уредан ђак у башти изјутра мирно чита књигу*. Све су одредбе овде издвојене али нису додане него само утврђене, откривене, уставовљене, фиксирани одређеним речима. Према томе, и реченица: *Ђак седи и чита*, ако је проста у таквом облику, она ће бити проста и у облику: *Ђак седи и чита књигу*; *Ђак седи на столици и чита књигу*; *Вредан ђак седи и чита*; *Вредан ђак седи и чита књигу* и сл.

Друго је мишљење: Ако је реченица типа *Ђак седи и чита* проста, реченица *Ђак седи док чита* је сложена. То се тумачи: овде сад имамо у сложеној реченици хипотаксички однос; једном се реченицом одређује друга, подређена реченица; „*док чита*“ објашњава време реализовања

радње главне реченице *Ђак седи*. — Међутим, ствар се не може прихватити таквим извођењем.

Ако посматрамо везе садржаја *Ђак седи и чита* и *Ђак седи док чита*, лако ћемо схватити да се веза активности ђакових, његове манифестације казане глаголима-предикатима *седи* и *чита* наводе само у релативној зависности коју им даје јединство везе у склопу израза садржаја реченице. Али је та веза и та зависност много лабавија него што је у односу који је изречен реченицом *Ђак седи док чита*. Овде је веза тих манифестација тешња, непосреднија, ближа, зависнија. Одредбеном реченицом „*док чита*“ казали смо одредбу временског пратилачког момента као да смо је рекли *за време читања (Ђак седи за време читања)*, што је сад казано читавом подређеном реченицом *док чита*. У томе и јест разлика међу тим реченицама. Не може се постављати да је реченица *Ђак седи и чита* проста а реченица *Ђак седи док чита* да је сложена. Тешња је веза (подређеност или одредбени карактер) подређене реченице *док чита*, за главну реченицу као и сваке друге одредбе, нпр. *за време читања*, него што су међусобно тесно везани садржаји казани предикатима односно реченицама *Ђак седи и чита*. *Ђак седи и чита* није ништа друго него синтеза негдашњег облика: *Ђак седи, ђак чита*, па је заједнички субјекат изведен пред оба предиката, али су предикати и даље остали носиоци садржаја, смисла читаве реченице, имају и заједнички субјекат *ђак*. — Према томе, ако је проста реченица *Ђак седи и чита*, несумњиво је прихватљивије рећи и за реченицу типа *Ђак седи док чита* да је проста, али то нико и не каже. Већ из овога што неки сматрају реченицу *Ђак седи док чита* сложеном а реченицу *Ђак седи и чита* простом јасно је да је то бесмислено. Подређена или одредбена реченица *док чита* непосредно је укључена у предикат главне реченице (*седи*) и с њим одиста чини јединство садржаја које проистиче из природе глагола као предикативне речи, глагола као носиоца предикативности. Природно је да је лакше прихватити мишљење неких научника (Н. С. Поспелов,² Живковић³ и др.) да се споредно не може одвајати од главног, споредне реченице од главних, јер оне чине једно органско јединство с речима или реченицама којима су додане. То мишљење Поспелова и др. проистиче из појма целовитости, компактности, завршености и јединства реченице и њена садржаја, њене недељивости.

Не може се прихватити мишљење да појам сложене реченице може зависити од тога да ли радње казане различним предикатима коинцидирају или се сукцесивно збивају. То би водило у нелогичност. Радње које коин-

² Н. С. Поспелов, *О грамматической природе сложного предложения*, Вопросы ..., 321 и д.

³ Sr. Živković, *Uvod u opću lingvistiku*, Zagreb 1958, 151—152.

цидирају само се временски поклапају, али се субјекат у свакој од њих на посебан начин манифестује, а то је знак посебне активности, посебне реализације, дејства субјекта. Исто су по целовитости садржаја реченице *Друг копа и пева* и *Овај друг копа њиву и пева песму*, али је исто као садржај и *Овај друг копа и пева* и *Овај друг је копао и сад пева*. То су само диференцирани временски термини реализације глаголских радњи.

Сваки глагол по природи својој садржи све што му је нужно: место реализације, време реализације, начин реализације и објекат реализације (ако је у питању прелазни глагол). Он је предикативска реч. Неки сматрају поновљеним предикатом типове реченица: *Ђак седи и чита*, међутим, поновљен је предикат ако се истински истим глаголом казује два или више пута једна радња: *Он седи, седи, седи, док му се досади*, што само значи: *Он дуго седи, док му се досади* (Травничек,⁴ Розентал, Поспелов и др.).

Глагол је за реченицу карактеристичан. Његов предикативни карактер чини оно што је битно за реченицу. Предикација чини реченицу. Она је основ карактера реченице. Разуме се, овде се мисли на глагол способан да исказе садржај предиката, на глагол потпун по значењу (уп.: *читам: ћу, сам, почнем, пружим, метнем* и сл.). Треба, дакле, раздвојити сложен предикат од поновљеног предиката на основу онога што су указали Травничек и др. Сложен предикат од потпуних глагола по значењу у ствари је довољан основ за сложену реченицу: *Он поче читати, Он би могао почети да чита* и сл. — где су сложени предикати; спона је глагол непотпуног значења; потпуног је значења овде само глагол *читати*. Према томе, то су саме просте реченице. Међутим, реченице типа *Ђак седи и чита* (*Žák sedí a čte, Komu se nelení, tomu se zelení* и сл.), како је показао акад. Травничек,⁵ сложене су реченице.

Упростијеније говорећи, треба се одлучити на овом скупу за становиште које је једино логично. Проста је реченица јединство субјекта и предиката казаног глаголом потпуног значења и у личном глаголском облику. То не искључује специфичне случајеве кад се предикат изриче и безличним глаголским обликом (*Живела слобода!, Срећно путовао!, Одмах спавати!* и сл.). — Сложена је реченица од две или више простих реченица. Веза појмова субјекта и предиката у једно јединство — проста реченица, једна предикација. Веза два или више таквих јединстава у сложено јединство, то је сложена реченица. А за њу је карактеристично оно што је глаголско — предикација од потпуних глагола у личном глаголском облику. То су потпуно одређено истакли Паулини, Штолц и Ружичка, а томе је посветио особиту пажњу акад. Травничек. У овоме се слажу и многи српскохрватски научници и стручњаци.

⁴ Фг. Trávníček, *нав. дело II*, 802.

⁵ Исти II, 665.

У свему овоме каткад се поставља на особиту висину функција свезица (везника). Свезице не дају значење реченици него само карактеришу однос реченица. Оне су само спољашње ознаке унутрашњег односа реченица (уколико везују реченице). Не бих био за то да се свезицама даје значај карактерисања врста односа него обрнуто: оне долазе да као спољашње ознаке обележе оно што је у односу садржаја реченица. То важи и за паратаксичке и за хипотаксичке синдетске везе. Проста реченица садржи једну предикативну јединицу, предикатску реч или предикатску синтагму; сложена реченица садржи две или више предикатских јединица или предикатских синтагма, јер је просто суђење према сложеном суђењу.⁶ Стога је јасно да проста реченица може изражавати крајње савршено просту мисао имајући у свом саставу само подмет и прирок — субјекат и предикат. У сложеној су реченици структурно-граматички обједињене две или више простих реченица које садрже два или више суђења.⁷

Сложеност реченице, дакле, настаје не само из везе простих реченица, јер би тај процес представљао једну логичкијску доследност, него из потребе да се сложенем садржају да најприкладнији, најадекватнији израз. Примаран је садржај, форма — секундарна. Али су нераздвојни, дијалектички везани и самим тиме јединствени, недељиви, неодвојиви. Чим се сложено дели на просте чиниоце, оно се распада, нема сложенога. Јединство је и сложене реченице исто што и јединство просте реченице или само јединство, тј. целовитост појма, и то једног. Покушајем да се аналитички раставља на чиниоце, и појам, и проста реченица, па, дакле, и сложена реченица се распадају, нестају, не само да нису што су били у вези него нису ни по пуноћи оно што су били у вези, у сложенем склопу. Јединство просте реченице се огледа у предикативној служби глагола да везивањем са субјектом као елементом који је примаран изграђује јединство двога — имена субјекта и глагола предиката. Сложено суђење, с посебног становишта јединство логички и психолошки недељиво, рапчлањава се на делове само граматички, структурално, као израз, спољашња љуштурса која је јединствена у ономе што садржи без обзира да ли су у питању просте или сложене реченице. Једно јединство према другом јединству. Везивање простих реченица у сложену чини просте у већој мери зависним увек релативно више или мање, а та синтеза је у ствари сложена реченица. У томе доминантну улогу игра глагол. Потпуност смисла чини га способним

⁶ Д. Э. Розентаљ, *Сложное предложение*, Синтаксис, ред. Галкина-Федорук, 342; Pauliny—Ružička—Štolc, *нав. дело*, 300; Н. С. Поспелов, *О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений*, Вопросы..., 346; А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*², Москва 1941, 48—49.

⁷ Е. М. Галкина-Федорук, *Типы предложений*, Синтаксис... (ред. Галкина-Федорук), Москва 1957, 133.

за предикатску службу и пуноћу детерминativног карактера; лична црта га везује за одређено лице (или предмет) као радника у широком смислу. Као што не може по правилу бити просте реченице без предикације, тако не може бити ни сложене реченице без две или више предикација. Дакле, у простој имамо једну предикацију, једну глаголност с одређеном и нужном пуноћом смисла, док у сложеној реченици имамо бар две предикације, дакле — које својим смислом казују да се могу узети као посебне везе ужег значаја у сложеној вези — сложена реченица иако јединствена и логички недељива садржи синтетично бар два члана суђења према томе колико има у њој предикација које омогућују формирање реченице — просте или сложене. Нису, како је јасно, за питање појма просте односно сложене реченице важни ни коинциденција ни сукцесивност радњи (у широком смислу схваћена предикација као радња), ни јединство у субјекту (један субјекат), ни то да ли је предикација опредељена и спољашњим одредбама унутрашње вредности онога што се казује субјектом односно предикатом (додаци субјекту односно предикату), ни спољашњи везивни елементи као знаци унутрашњег односа садржаја једне и друге реченице (свезице), него је важна на првом месту глаголност као најбитнија црта предикативности, као оно без чега не може бити предикације, јер је то најважнија конструктивна снага која уобличује реченички смисао у одређену форму. Та се форма изриче речима у којима том конструктивном страном управља глагол потпунога значења и у личном глаголском облику. Глаголност у коју је укључена а priori временост неопходна је за реализацију садржаја реченичности, појма реченице, потом месност и модалност, па и објекат, као и све друге околности које исто тако не морају бити изречене, али их глагол обухвата и под њим се подразумевају. Дакле, колико је мисаоних јединстава везаних интонационо и изражених предикативом, предикативним јединицама, толико је простих реченица у сложеној. Ништа се тиме не мења у схватању о функцији узвика, тзв. глаголских узвика, који баш у тој црти својој и чувају своју предикативну страну, па и садржај реченице. Уп. *Буп!*, *Прас!*, *Хоп!*: *Он тада буп о земљу* (тј. бупне, удари о земљу), *Он тада пушком прас* (тј. прасне, пукне пушком), *Он тада хоп преко ограде* (тј. хопне, скочи) и сл. Предикација је укључена у етимон ономатопејског карактера ових узвика, а то значи да је ту и реченица.